

Зборник радова Учитељског факултета, 9, 2015, стр. 83-92
UDK: 371.3::2(497.11)"2001/2015"
37.032
COBISS.SR-ID 218370828

Доц. др Бошко Миловановић¹²

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

Доц. др Мирјана Стакић¹³

Учитељски факултет у Ужицу

ВЕРСКА НАСТАВА У СРБИЈИ ОД 2001. ДО 2015. ГОДИНЕ

Апстракт: У овом раду изнесена су теоријска разматрања о верској настави у Републици Србији. Приказан је историјски преглед верске наставе у школама у Републици Србији, када је верска настава искључена из школског система, када је враћена (рехабилитована) у школе, који статус је имала по повратку а који сада има, колико процената ђака похађа верску наставу, као и то какве су предности, а које мане избором наставника верске наставе. Дат је и осврт на значај верског образовања на свеукупно образовање младог нараштаја.

Кључне речи: верска настава, вероучитељ, верско образовање, образовање, васпитање.

Након вишедеценијске паузе у остваривању верске наставе у школама у Републици Србији долази до својеврсне њене рехабилитације. Уредбом Владе Републике Србије и Благословом Српске Православне Цркве у то време на месту патријарха Његова Светост патријарх српски господин Павле (Стојчевић), верска настава се поново обавља у школама. На основу члана 90. тачка 2. Устава Републике Србије, а у вези са Законом о основној школи (Службени гласник РС, бр. 50/92, 53/93, 67/93 и 48/94) и Законом о средњој школи (Службени гласник РС, бр. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 24/96), Влада Републике Србије доноси Уредбу о организовању и остваривању верске наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи (Службени гласник РС, бр. 46/2001). За све вернике Српске Православне Цркве било је то велико охрабрење. Наставни план и програм верске наставе споразумно доносе министар просвете и спорта и министар вера, на усаглашени предлог традиционалних цркава и верских заједница.¹⁴ Упоредо са враћањем верске наставе у школе, уводи се грађанско васпитање. Уредба је ова два предмета исто сагледавала, верска настава је била обавезна за ученике који се за њу опделе и ученици који се опделе за алтернативну наставу била је

¹² bosko.lj.milovanovic@gmail.com

¹³ stakicz@ptt.rs

¹⁴ Ову Уредбу потписао је потпредседник Владе републике Србије Душан Михајловић под бројем 05 број 110-7221/2001 од 24. јула 2001. године у Београду.

обавезујућа. Верска настава се након деценијских саботирања од стране друштва полако, али сигурно и темељно развија. У овом раду указаћемо на кратак историјски осврт враћања верске наставе у школе и на неке могућности њеног побољшања.

Верско образовање кроз верску наставу

Образовање је непотпуно, ако му недостаје вера. „Вера је став побожности и поуздања у Бога“ (Рајчевић, 2013: 19). Веру можемо да одредимо као потврду невидљивих ствари, као убеђеност у невидљиво као у очигледно. Невидљиви су Бог, Душа, Љубав, Истина, Мудрост, Дух, Промисао, али њихово објављење је свакодневно за све који нису до краја потрли своју суштину, и оно што је иманентно њиховом људском бићу. Вера је у основи исконског знања, тако да сазнање које води само потврди постојања физичког (видљивог) света не води и знању. Сазнање (само по себи) нема карактер врлине, јер се сазнање нехотице намеће човеку приликом његовог упознавања са спољним светом (*Православна енциклопедија* том I 2010: 194). А вера је уједно и врлина, и обавеза пред собом, иако је у суштини слободно признање постојања невидљивог Бога и истинитости Вечног, Савршеног, Бесмртног и Безграничног. Елеменат Љубави је нераздвојив од вере, својствен је вери. Вера се тиче суштине душе, она произилази из дубине нашег бића, покреће ум, вољу и осећање, и није само хладно признање, нити чак само вероватна претпоставка (*Православна енциклопедија* том I 2010: 194). Праизвор вере јесте у тајанственој вези наше душе, Истине и Божијег Духа. Свако наше сазнање из ма ког сегмента живота био би осујећено ако у том сазнању нема и вере. Веома надахнут истраживач у области психологије, филозофије, теологије, Владета Јеротић, упућује нас: „Вера остаје, и за најумнијег боготражитеља, изнад знања, јер само вера, према Светом Григорију из Нисе, открива Треће Небо. Али вера се такође, као и знање (које мора прећи у сазнање), непрестано богати и продубљује у току непрекидног процеса обожења (theosis i theleosis)“ (Јеротић, 2009: 12). Ма колико се учинило да је наставни програм за извођење верске наставе супериоран, ма колико имали сва потребна дидактичка средства, ако немамо вероучитеље који ће у наставу увести кључни фактор вере, онда је верска настава у проблему. Хришћанска црква одувек је имала значајну улогу учења – августињски идеал „credo ut inteligam“, разумевање долази кроз веру. Вера је основа учења. Вера ће у настави учинити да се ученици упуте на литургију и призову суштини Свете Тајне причешћа.

Васпитање и образовање су неодвојиви, у узрочно-последичној су вези и само се вештачки могу одвојено посматрати. Циљ васпитања није само у квантитативном знању и испуњењу истином, лепотом и добром, „него првенствено ослобођење човека од несавршенства и тиме зла које га

помрачује и спречава да приступи и да прихвати на целовит начин Истину и разоткрије и оствари пуноћу свог лика“ (Радовић 2006: 28). Његово Високопреосвештенство Митрополит Амфилохије Радовић саопштава да Хришћанство има сопствено схватање васпитања и образовања, он не говори о самониклости и самодовољности, него о схватању које се окреће суштаственоме. Тако је верска настава добила задатак да у спровођењу Наставног плана и програма води ка укупности добара. Раздвајањем образовања и васпитања нарушавамо целину човековог живота. У циљу правилног и темељног верског васпитања и образовања, вера је кључни фактор. „Вера треба да буде темељ за орјентацију у животу, инспирација за чињење добрих дела и фактор који доприноси савршенству сваког човека“ (Рајчевић, 2013: 22). Свако сазнање у току развоја треба да богати дечју личност, јер знање и лепо понашање и опхођење доприносе приближавању ономе што зовемо целовита/целосна личност. Сталним учењем, сазнавањем, усавршавањем, чињењем добрих дела, човек се очовечује. Вера ће се у сваком ученику и вероучитељу на тај начин препознати кроз дела. Као што је већ забележено код Латина, дела, а не речи (*Facta non verbe*). „Вера се заснива на вечној Истини, на сталним вредностима вечне Врлине, датим личним доживљајем откривења у области наших осећања и наше свести“ (Бојанин, 2009: 11). Стога треба да прихватимо верско образовање и васпитање, па и образовање и васпитање уопште, као сталну потребу ка савршенству. „Зато тежња ка највишој Истини, сталном добру и вечном блаженству, у суштини представља тежњу ка стварном Богу“ (*Православна енциклопедија* том II 2010: 205).

Верска настава у школама у Србији од 2001–2015.

У претходном делу рада навели смо којом Уредбом је верска настава враћена у школе, а не као што су многа средства информисања у то време наводили да је она (верска настава) тек уведена. На основу Уредбе, која је обухватила предлог Министарства вера и Министарства просвете и спорта, укључене су Традиционалне цркве и верске заједнице, и то: Српска Православна Црква, Исламска заједница, Католичка црква, Словачка Евангеличка црква а.в., Јеврејска заједница, Реформатска хришћанска црква и Евангеличка хришћанска црква а.в. Верска настава била је „под лупом“ многих медија у Србији, те су спекулације биле разне. Најчешће су се чула питања: Ко ће предавати нашој деци? Који су садржаји намењени деци? Такође, било је и оних новинара, који су уносили претпоставке и сумње да ће верска настава (веронаука) направити још веће разлике у друштву које је тек изашло из конфликта. (На простору Републике Србије и српске јужне Покрајине Косова и Метохије у време 1999. године, пред очима све цивилизације и свих демократских друштава и заспале Европе, деветнаест држава бомбардовало је суверену, Савезну Републику Југославију. А то

никако није конфликт, већ напад на слободну и доказану слободарску државу, у то време Југославију.) Да би се овакве и остале сумње уклониле са верске наставе, Његова Светост патријарх српски Господин Павле је својим дигнитетом и ауторитетом подржао верску наставу. Његова Светост патријарх српски Павле одржао је први час верске наставе у основној школи у Београду, у присуству премијера Зорана Ђинђића.¹⁵

Циљ верске наставе

По својој природи, циљ увек представља уопштене тежње друштва, намере, жеље и хтења у погледу васпитања и образовања. У одређеној друштвеној заједници, у истом историјском периоду, не може постојати више више различитих циљева и више различитих процеса васпитавања. Када педагогија формулише, у датом моменту, прихватљив, најпожељнији и вредносно најзаснованији циљ васпитања, када се определи за одређени концепт (систем) васпитања, који ће бити у његовој функцији, „онда се може говорити само о једном циљу и једној концепцији васпитања“ (Поткоњак, 2009: 26). Међутим, прецизно формулисање задатака васпитања први је корак у конкретизацији и операционализацији уопштено формулисаног циља васпитања. Јасно одређивање система задатака у оквиру истог циља васпитања веома је сложен и слојевит посао. Циљ мора да буде тако дефинисан да омогућава састављање програма, планирање и дидактичко-методичко осмишљавање васпитно-образовног процеса, нарочито, наставе.

Циљ верске наставе у основној и средњој школи је да се њом сведоче садржаји вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које делују на нашем простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот, као и да им се омогући слободно усвајање духовних вредности Цркве или заједнице којој историјски припадају, односно, чување и неговање сопственог верског и културног идентитета “ (*Службени гласник РС – Просветни гласник*, 5/2001,4/2003 и 6/2003). Циљ предмета верска настава је да промовише конфесионално религијско веровање, пружи знање о властитој религији ученика, да охрабри и упуту ученике на Богослужења. Специфичност садржаја предмета вероисповедно су дефинисани према свакој од традиционалних цркава, а циљеви су за све углавном исти.

Општи циљ васпитања можемо сагледати са различитих аспеката, а он би увек требало да има исти исход – Добро. „Сматрам да би, циљ образовања требало да буде вођење појединца и целог друштва ка Добру, а нама је потпуно јасно шта и Кога подразумевамо под тим“ (Крстић, 2012: 200).

¹⁵ У време када је верска настава враћена у школе, у Влади Републике Србије дужност министра просвете и спорта обављао је проф. Гаша Кнежевић.

Ученици треба да се упознају са вером и духовним искуствима сопствене историјски дате Цркве или верске заједнице. Све то треба да се оствари у толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, како научних тако и свих других позитивних искустава и достигнућа човечанства. Према Уредби, којом се омогућује поновно остваривање верске наставе у школама у Републици Србији, Седам Традиционалних Цркава и верских заједница организују верску наставу. Према члану 5, напоменуте Уредбе, прецизира се наставни План и програм, у коме стоји: „План и програм верске наставе је део прописаног наставног плана и програма за основну и средњу школу. Наставни план и програм верске наставе споразумно доносе министар просвете и спорта и министар вера, на усаглашени предлог традиционалних цркава и верских заједница“ (Службени гласник РС, бр. 46/2001). Предвиђено је да фонд часова овог предмета буде један час недељно. Враћањем верске наставе предмет је добио статус факултативни а затим изборни предмет. „Факултативни предмет означава наставни предмет који ученици слободно бирају, зависно од индивидуалних склоности и интересовања. Изборни предмет односи се на онај предмет за који се ученик определи од неколико понуђених (веронаука или грађанско васпитање). Када га изабере, наставни предмет постаје обавезан“ (Рајчевић, 2015: 578).

За правилан приступ циљу верске наставе неопходно је напоменути и који метод је основа његовог програма.

Његово Преосвештенство Епископ браничевски Господин Игнатије именован је од стране Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве за сарадњу са Министарством просвете и спорта и за осмишљавање и организовање верске наставе за укључивање у школски систем. Епископ Господин Игнатије имао је задужење и за писање уџбеника Православног катихизиса. Зато напомињемо, да је Епископ Игнатије у сам циљ верске наставе поставио литургијску заједницу, да би ученици на тај начин требало да постану активни чланови литургијске заједнице. Намеће се закључак и да је метод литургијски. Овим начином учења о Богу ученици активно, кроз литургију, учествују у изградњи своје личности. Опасност да знање постане себи циљ (знање о Богу, Божанском, верским обичајима, традицији), избегло се применом напоменуте методе. „Човеково спасење остварује се кроз његов лични однос с Богом“ (Мандзаридис, 2011: 75). Стога можемо имати у верској настави праве могућности да прикажемо православље као најбољи модел живота, кроз литургију и јеванђеље. Човек не бива да се саображава кроз законе и правни поредак, или пак да прихвати правни поредак или етичка и метафизичка начела, већ да се угледа на Христа и да га следи.

Наставничке компетенције за извођење верске наставе

Термин компетенција (лат. *competentia*) постао је уобичајени термин који се користи, често за различита значења, у највећем броју држава. Опште прихваћено за значење термина компетенција јесте „надлежност, меродавност, способност“ (Вујаклија, 1985: 429). Овде ћемо се задржати само на основној подели компетенција, према Ненаду Сузићу, који их разврстава у четири подручја: 1. Когнитивне компетенције 2. Емоционалне компетенције 3. Социјалне компетенције 4. Радно-активне компетенције. У стручној литератури сретћемо велики број подела компетенција, али већина сматра да постоје опште компетенције (*generic competences*), које треба дефинисати на сваком нивоу образовања, без обзира на њихову врсту или струку којом ће се неко бавити. А када је верска настава у питању намеће се неопходност поседовања општих интерперсоналних компетенција, а то су: „способност критике и самокритике, тимски рад, интерперсоналне вјештине, способност рада у интердисциплинарним тимовима, способност комуницирања са не-експертима из других области, разумјевање разноликости и мултикултуралности, способност рада у међународном окружењу и етичка посвећеност“ (Бранковић, 2009: 79). Што су компетенције наставника веће, шире, утолико су његови резултати у раду са ученицима бољи. Потребно је, уз самосвесност у наставној пракси, примењивати различита искуства из других наставних области. На основу истраживања које је објавило Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а у сарадњи са Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања, извршена је евалуација програма и компетенција наставника за изборни обавезни предмет Православни катихизис у основној и средњој школи.

„Од 192 анкетираних наставника Православног катихизиса, око 75% њих сматра да за своју стручност заслужују оцену 4 или 5, при чему је око 20% себе проценило највишом оценом. Иако се зна да највећи број ових наставника нема иницијално образовање за рад у образовању, они су веома задовољни својом стручношћу за рад у настави“ (www.mpn.gov.rs). Овај резултат самопроцене, наводи на закључак да испитаници сматрају да за рад у школи и није потребна формална припрема, иако се ради о веома одговорним, комплексним и специфичним пословима.

Када сагледавамо самопроцену вероучитеља о личној компетентности, они сматрају да су најсигурнији у знањима о наставном плану и програму, исто тако, и о самом планирању наставе и праћењу интересовања ученика, као и у компетенцијама за поучавање и учење. „Стиче се утисак да су вероучитељи мање сигурни у своје капацитете који се односе на образовни аспект наставног рада, него на васпитни, што може бити последица тумачења да васпитавање не подразумева поседовање специфичних знања и вештина, као што то захтева наставни рад“ (www.mpn.gov.rs). Пошто се у поменутом истраживању дошло до закључка да наставницима верске наставе недостаје

дидактичко-методичка обука, као и боље методички обликоване наставне јединице, намеће се потреба за развојем наставничких знања и вештина.

Као што нам је познато да се за извођење верске наставе најпре бирају свршени теолози како општег смера тако и практичног смера, неопходно је напоменути које су предности и недостаци таквог избора. Ко су наши вероучитељи, која су њихова искуства у наставничком позиву, колике су њихове компетенције и шта очекујемо од њих у раду са ученицима. То су основна питања која треба да поставимо када анализирамо овај најважнији сегмент наставе. Учитељ или вероучитељ? У тренутку када је верска настава поново заживела у српским школама суочили смо се и са недостатком адекватног наставног кадра за извођење ове веома специфичне наставе.

Наиме, у срединама у којима су и услови за извођење наставе уопште специфични, прибегло се у самом почетку верске наставе да су верску наставу изводили наставници који су имали и друге профиле образовања, осим теолошког. Тако смо међу вероучитељима могли да сретнемо и машинске инжењере, дипломиране правнике, учитеље, педагоге и друга занимања. Код надлежних епископа, који су слали министарству предлоге за сваку школску годину, у недостатку теолога основна квалификација била је да су вероучитељи бирани према томе да су активни чланови Свете Цркве и да редовно долазе на богослужења. А познато нам је да су се у ранијем периоду наше Цркве бирали за епископе они који су редовно долазили на богослужења и који су се редовно причешћивали. Сада је тај метод био и са избором вероучитеља. Поставља се кључно питање, колике су њихове компетенције? У раду са ученицима неопходно је познавати дечју психологију, педагошку психологију, педагогију, дидактику, методику, социологију религије и слично. Као што нам је познато, наставници верске наставе, који у свом образовању нису имали неке од наведених предмета, имаће потешкоће у свом раду. Недостајаће им професионалне компетенције за организовање и извођење верске наставе. Позивајући се на писање Петра Рајчевића, навешћемо неке од кључних позитивних особина наставника:

а) Веома је пожељна извесна сагласност културе наставника и културе ученика.

б) Наставник треба да има позитивно лично ученичко искуство

в) Наставник треба да буде особа изузетно отворене нарави, управо таква да може имати разумевања за сву социјалну, психолошку, вредносну, етичку и културну сложеност састава ученика.

г) Наставник треба да уме и да може подстицати и подражавати она својства која се налазе у телеолошком одређењу ученика и васпитања.

д) Наставник се одазива потребама за сталним усавршавањем и напредовањем у професионалном педагошком раду.

ђ) Наставнике и ученике деле велике разлике по узрасту, не толико по количини, колико по врсти, систему, квалитету, апликативности, рационалности сазнања.

е) Наставник је човек израженог смисла за стања и потребе других, пре свега младих. Човек хеуристичке нарави, прихвата и негује непоновљивост, оригиналност, особеност приступа сваког ученика задацима у процесу образовања (Рајчевић, 2012: 428– 431).

Све набројане особине су кључне које наставник треба да има да би настава била што квалитетнија, и да знање да пређе у сазнање задржано у ученику као његова баштина. Колико год били добро разрађени циљеви и задаци сваког предмета и адекватно урађени програми и уџбеници, опремљени кабинети и слично, неће много помоћи ако наставник не доживљава задовољство и радост у свом раду или ако није довољно оспособљен за своју основну делатност. Правилно остваривање васпитних циљева и задатака у настави умногоме зависи и од самог наставника. Истраживањем које је спровео Ј. Ђорђевић 1975. године (Ђорђевић, 1975) нађено је да ученици основношколског узраста узимају у обзир целокупну личност наставника (вреднују га као човека, предавача, оцењивача, итд). Млађи ученици више су истицали опште људске квалитете наставника, док су старији давали предност стручним и педагошким квалитетима. Када су ученици наводили пожељне особине код наставника, наводили су следеће: дружељубивост, оптимизам, искреност, практичност, реалистичност, независност, одговорност, ведрина, слободоумност, критичност, склоност према експериментисању, отвореност.

ЗАКЉУЧАК

Када су се изјашњавали о вери, комунисти су говорили „то је опијум за народ“, дајући на тај начин цркви и вери пејоративни смисао. А нимало ретко дешавало се да су неправедно тамничили, клеветали свештенослужитеље. Мислили су да ће тако да умање значај цркве и прекину традицију свог народа да верује. Међутим, црква и вера надживеле су озлојеђене „лажне пророке“ који су проповедали да црква и вера нестати. У њиховом прогону нашла се и веронаука. Протерана јесте, али се и вратила.

Српски народ градио је и пратио судбину своје православне цркве, која, у складу са историјским принципима источног хришћанства, има дубоке етнонационалне и духовне корене. Искуство Српске православне цркве и искуство школског система, када је верска настава посредством идеологије прогнана из образовања, потребно је освежавати да би се сачувала аутономност и Цркве и школе и образовања. У време када је верска настава искључена из школског система, вероучитељи остављени без посла, њихов углед стављен на стуб срама, било је време изразите партократије. Од 1. маја

1946. године, вероучитељи се више нису налазили на платном списку државе (Рајчевић, 2014). Они који су били заговорници избацавања веронауке, „заборавили“ су на историју, традицију, архетипе, етнос, етос свог народа. Сада је на елитама одговорност да се одупру партократији и да се јасно и одговорно боре за боље образовање. То образовање и васпитање, без верског образовања и васпитања није потпуно. Српска православна црква и остале традиционалне цркве и верске заједнице, треба да се у већој мери укључе у рад комисија Министарства просвете, науке и технолошког развоја које су посвећене верској настави. Да се „ослушкују“ искуства вероучитеља и родитеља, реч праксе. Потребно је да се унапреди Наставни план и програм верског образовања, који ће дугорочно допринети побољшању свеопштег образовања. У складу са новим побољшаним наставним програмом, и уџбеници ће бити боље састављени. Очекује се и да ће резултати у остваривању васпитнообразовних циљева и задатака верске наставе бити бољи. Оно што је такође запажено у процени квалитета верске наставе је и то да вероучитељи треба да добију нове наставне предмете у току свог образовања на основним студијама, како би се њихова компетентност за извођење наставе унапредила. Вероучитељима недостаје изучавање педагошко-психолошке и дидактичко-методичке групе предмета. Одговорност за побољшање верске наставе није само у ресорном министарству, већ и у Цркви.

Литература

- Бојанин, С. (2009): *Гордијев чвор*, Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања.
- Бранковић, Д. (2009): „Циљеви, компетенције и исходи васпитања и образовања“. У: Крстивоје Шпијуновић (ур.), *Образовање и усавршавање наставника*, Учитељски факултет Ужице, Ужице.
- Вујаклија, М. (2006): *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, Будућност, Нови Сад.
- Гондикакис, В. (2015): *Светлост од светлости*, Епархија рашко-призренска, Богословија Св. Кирила и Методија, Призрен.
- Јеротић, В. (2009): „Зашто је хришћанска пастирика савремена, не само за хришћане већ и за научнике“. У: Владета Јеротић и Мирослав Ивановић (ур.). *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд.
- Крстић, З. (2012): *Православље и модерност*, ЈП Службени гласник, Београд.
- Мандзаридис, Г. (2011): *Глобализација и универзалност сан или јава*, ЈП Службени гласник, Београд.
- Поткоњак, Н. (2009): „Циљ васпитања је полазиште, основа и оквир сваког друштвено организованог васпитања и педагогије чији је оно предмет

проучавања“, У: Крстивоје Шпијуновић (ур.), *Образовање и усавршавање наставника – циљеви и задаци васпитно-образовног рада*, Учитељски факултет Ужице, Ужице.

Православна енциклопедија (Велики православни богословски енциклопедијски речник), том I и II (2010), Православна реч, Нови Сад.

Радовић, А. (2006): *Основи православног васпитања*, Православни богословски факултет, Београд.

Рајчевић, П. (2012): *Дидактичка хрестоматија*, Будућност, Нови Сад.

Рајчевић, П. (2013): *Верски садржаји у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији*, Учитељски факултет Призрен – Лепосавић, Лепосавић.

Рајчевић, П. (2014): „Повратак веронауке у школе 2001. године“. У: *Теолошки погледи*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд.

Службени гласник РС, бр. 46/2001.

RELIGIOUS EDUCATION IN SERBIA FROM 2001-2015.

Summary: *The paper presents theoretical considerations on religious teaching in the Republic of Serbia. A historical review of religious education in schools is given i.e. when the religious education was excluded from the school system, when it was brought back (rehabilitated) to schools, what its status was upon the return and what its status is at present, what percentage of the pupils` attendance is, as well as what the advantages and disadvantages of the teachers` choice of religious education are. The paper is a retrospective of the importance of religious education for the universal education of young generations.*

Key words: *religious education, teacher of religious education, religious education, education.*